

Kolkovaná grafitová keramika z Banskej Štiavnice ako doklad obchodných vzťahov

JOZEF LABUDA

Popri niektorých druhoch materiálnej kultúry (napr. numizmatického charakteru a pod.) sa pre objasnenie obchodných vzťahov v širšom stredoeurópskom priestore v rámci stredoveku stala už dávnejšie i kolkovaná keramika. Zvláštnu pozornosť **si** zasluhuje grafitová technická keramika, opatrená určitým typom kolku. Výrobnej proveniencii tejto keramiky, následnému rozšíreniu **či** kvantitatívnemu sortimentu s ukázkami typologického zastúpenia kolkov, venovali pozornosť najmä bádatelia z Rakúska (napr. A. Kies, 1976, 129—150. R. Pittioni, 1977, Abb. 1—12. E. M. Ruprechtsberger, 1979, 49—66), ale aj Československa (A. Habovštiak, 1959, 460—476. A. Vallašek, 1970, 243—308. J. Unger, 1970, 61—65) a Maďarska (I. Holi, 1955, 147 atď.). V uvedených prácach je zostavený prehľad bádania k danej problematike, preto nie je potrebné známe veci opakovať, ale osobitú pozornosť chcem venovať nálezom kolkovanej grafitovej keramiky z Banskej Štiavnice-Komorského dvora.

Nálezy z Komorského dvora v Banskej Štiavnici

Kompaktnú, hutnú keramiku, odolnú voči vyšším teplotám, požadovali najmä zlatníci, kráľovskí skúšaci drahých a farebných kovov v banských mestách. B. **Štiavnica**, ako dôležité centrum produkcie drahých a farebných kovov, mala od 13. stor. kráľovského úradníka (a pravdepodobne aj kráľovského skúšača — Probiera), ktorý dozeral na banskú prevádzku, ale najmä na kvalitu vyťaženej rudy. Kvalita sa skúšala v skúšobníckych zariadeniach situovaných najprv pravdepodobne na lokalite Staré mesto, kde sa pre tieto účely používala hrubostenná i tenkostenná grafitová keramika, miniatúrne grafitové tégliky zo 14.—15. stor. (Nepublikovaný materiál z výskumu Banského múzea na lokalite B. **Štiavnica**—Staré mesto.) Z tohto obdobia **sa** kolky na grafitovej keramike z výskumu Starého mesta nezachovali.

Podstatne iná situácia sa vyvinula v B. **Štiavnici** v polovici 16. stor. Panovník tu zriadil (1555) inštitúciu hlavného komornogrófskeho úradu (V. Bolerázsky, 1964, 75). Úlohou hlavného komorského grófa bolo spravovať bane, hutu, mincovnu v širšom regióne stredoslovenských banských miest. Jeho sídlom sa stal Komorský dvor (Kammerhof). V zadných traktoch tohto objektu začal svoju činnosť kráľovský skúšač, ktorý v laboratórnych podmienkach vyhodnocoval kvalitu rudy a zároveň pripravoval zlato a striebro na expedovanie do kremnickej mincovne. Po vydaní Maxiiliánovho banského poriadku (1571) sa v 16. stor. obchodná napojenosť B. Štiavnice začala viac orientovať na Viedeň.

Odzorom uvedených politicko-hospodárskych pomerov je aj prisun

grafitovej keramiky z územia dnešného Rakúska, určenej pre skúšobňu v B. Štiavnicí. Už na prelome 15. a 16. storočia došlo k oživeniu baníctva a hutníctva nielen v banskoštiavnickom regióne, ale i v alpskej oblasti (R. Pittioni, 1977, 105).

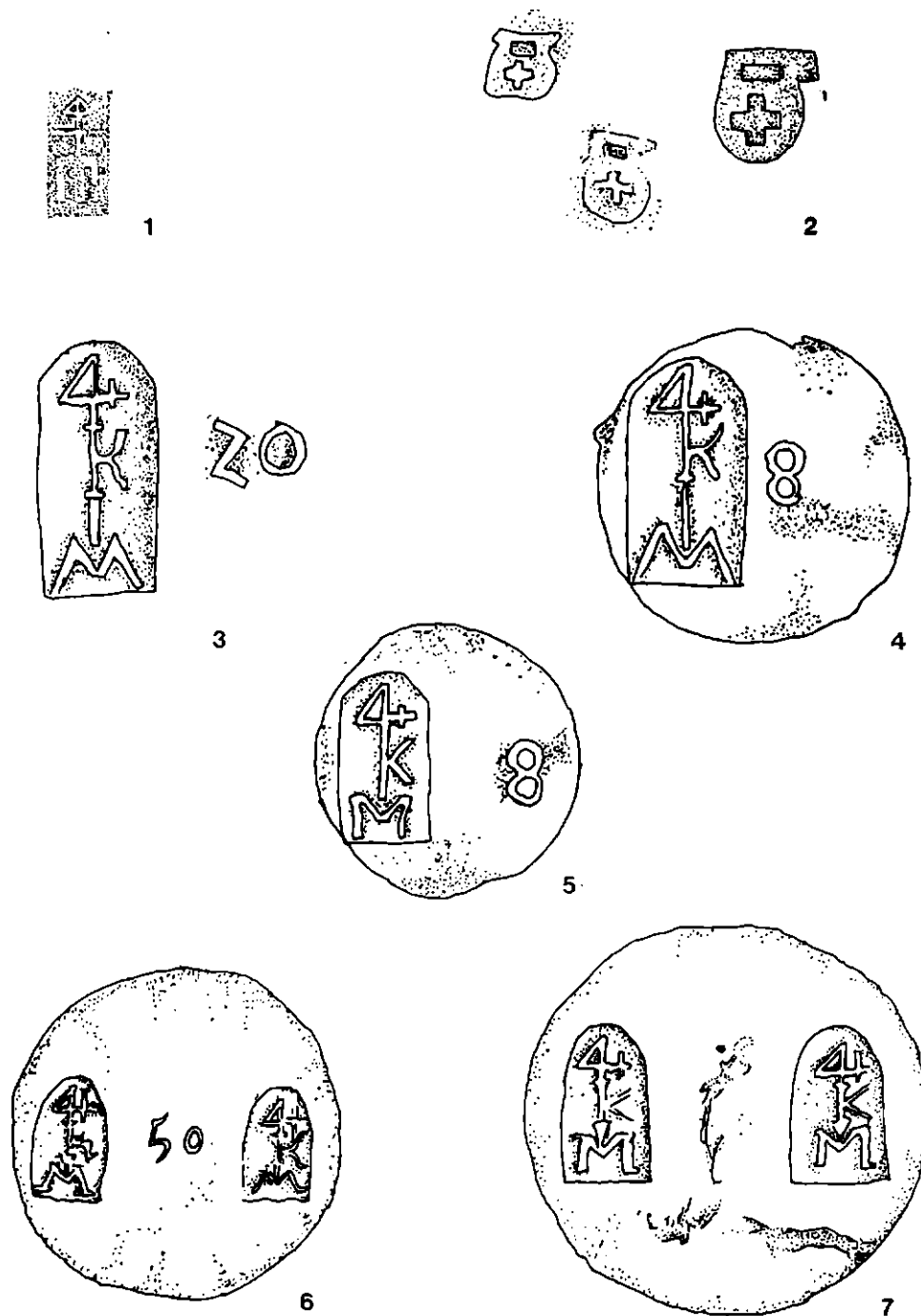
Podstatnú časť nálezov hmotnej kultúry z archeologického výskumu Komorského dvora predstavuje technická keramika. Táto pochádza hlavne z archeologického výskumu, ktorý tu v r. 1968—1970 zabezpečovali pracovníci SUPS v Bratislave (S. Tóthovej chcem osobitne poďakovať za poskytnutie materiálu na publikovanie). Zvláštnu skupinu v rámci technickej keramiky z tohto objektu predstavuje grafitová keramika s kolkami na dne (obr. 1). Jej časové zaradenie možno položiť do obdobia 15.—18. stor. Z chronologického hľadiska je ťažké zaradiť jednotlivé tvary detailnejšie, nakoľko všetky nálezy z výskumu objektu pochádzajú z nestratifikovaných vrstiev. Navyše technológia skúšania rúd drahých a farebných kovov, opísaná G. Agricolom zo 16. stor. (G. Agricola, 1976, Kniha siedma), sa vo svojej podstate nezmenila ani v 20. stor. (R. Jirkovský, 1957, 143 až 145).

Napriek tomu, že väčšinu technicky náročných tvarov na výrobu si mal skúšač kovov vyrobiť sám (G. Agricola, 1976, 198), väčšie množstvo keramiky (negrafitovej) do kráľovskej skúšobne prichádzalo z dielni miestnych hrnčiarov. Doklady pre miestnu výrobu nachádzame predovšetkým v použití zdrojov domácej suroviny. Veľké množstvo kusov je napr. neformné vyhotovených na kruhu alebo vyhotovených v ruke, pričom v hline pozorujeme väčšie-menšie zrnká pyritu. Reatívne kvalitná hlina sa nachádzala v oblasti Banskej Belej, avšak známe svojou vysokou kvalitou sú hliny z Prenčova, Beluja či Bašana, južne od Sitna (P. Kuka, 1984, 631). Zo začiatku 17. stor. disponujeme aj písomnými prameňmi o miestnej výrobe keramiky v Antole (M. Jeršová, 1960, 313).

Kolky s monogramom na dnách grafitových tégľov a tégľikov, kde v oválnom poli značky sa objavuje arabská štvorka s monogramom písmen KM, CK, WC, IR alebo k ruhovom poli skratka WF (obr. 1), boli vyhotovované na území dnešného Rakúska. Napr. kolky s písmenami KM majú svoju presnú paralelu v nálezoch z rakúskeho Altenfeldu či Linzu (R. Pittioni, 1977, obr. 8:9; 9:23). Rovnako pozorujeme paralely aj medzi ďalšími nálezmi z Komorského dvora (obr. 1:1) a Rakúska (A. Kies, 1976, Abb. 180). Čulý administratívny a obchodný kontakt existoval medzi panovníkom a banskými mestami od formovania týchto ekonomicky dôležitých sídliskových štruktúr.

Oblasť Viedenského lesa a Dolného Rakúska s bohatými zásobami grafitu predznamenal túto krajinu na popredné miesto v jeho ťažbe už v minulosti (H. Hölzer, 1967, 182). Táto skutočnosť sa odrazila predovšetkým v tom, že tzv. passovské grafitové tégľiky sa tešili po celý stredovek a neskôr veľkej pozornosti hutníkov, alchymistov z celej Európy, až kým ich nevytlačila z obchodnej sféry cenovo lacnejšia surovina z Ceylónu v 19. stor. (J. Müller, 1935, 410). Nemenší význam, zvlášť vo výrobe taviacich tégľikov, zohral Oberzell pri vývoze tovaru do Európy i mimo nej (J. Bauer, 1976, 14).

Za najstarší typ kolku uplatnený pri technickej keramike v Komorskom dvore, možno považovať motív kríža s brvnom (obr. 1:2). V B. Štiavnicí sa vyskytuje výlučne na type stredne veľkého grafitového téglika bledosivej farby. Stanoviť presné chronologické vymedzenie tohto typu kolku nie je možné, ale väčšina nálezov spadá do 14.—15. storočia (R. Pittioni,

Obr. 1. Banská Štiavnica – Komorský dvor (Kammerhof), okr. Ziar nad Hronom. Výber kalkov na grafitovej keramike M 1 : 1. Kreslil autor.

1977, 128). Na grafitovej keramike z Komorského dvora sa vyskytuje oveľa častejšie kolok s monogramom. Išlo o tvary, určené na špeciálne tavby, kedy vzhľadom na možné nebezpečenstvo presiaknutia vodou mohlo dôjsť k ich poškodeniu (J. Richly, 1889, 197). Špeciálnosť použitia tohto druhu technickej keramiky vyjadrujú určité vyhranené prvky, ako napr. unifikácia rozmerov, hrúbka stien i dna. Vedia vyrazeného kolku na dne sa často — v 16.—17. stor. — objavujú tiež vyrazené čísla, napr. 8, 20, 25, 40 a i. (obr. 1, 3—6). S podobnými typmi sa stretáme i na území Rakúska (R. Pittioni, 1977, obr. 11:22, 28; obr. 12). Tieto sú vyjadrením váhových pomerov výrobku.

Na vyrazenie kolkov slúžili razidla, zhotovené zo železa, mosadze alebo i dreva (A. Hollhuber, 1977, 92). Pri charakteristike príčin použitia kolku na grafitovej keramike máme uľahčenú úlohu u tých kolkov, kde sa objavuje monogram. "Vyššie zdôrazňovaná preciznosť, zameraná na technologickú zložitosť manipulácie ako aj celkový tvar kolku, jasne naznačujú na charakter ochranného „punču" výrobcu. Falšovaných napodobenín bolo zrejme veľa. Datovanie tohto druhu technickej keramiky, kde je použitý kolok s monogramom, sa v oblastiach jej výskytu zaraďuje do 15.—17. stor. (E. M. Ruprechtsberger, 1979, 57). Aj z areálu Komorského dvora ich môžeme zaradiť do 15.—18. stor.

V závere možno konštatovať, že veľké množstvo technickej keramiky z Komorského dvora je v štádiu spracovávania a predložený výber určitých tvarov predstavuje ilustračnú vzorku, ktorou som chcel upozorniť na zastúpenie tohto druhu keramiky aj v Banskej Štiavnici.

Literatúra

- AGRICOLA, G. 1976: Dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha.
- BAUER, J. 1976: Zur Geschichte der Schmelztiegelherstellung in Obernzell. In: *Volks-tümliche Keramik aus Europa*. München, 13—36.
- BOLERÁZSKY, V. 1964: Príspevky k dejinám Banskej Štiavnice. In: *Banská Štiavnica — monografia*. Banská Bystrica, 49—77.
- HABOVSTIAK, A. 1959: K otázke stredovekej kolkovanej keramiky na Slovensku. *SlA VII-2*, 460—476.
- HOLL, I. 1955: Kűföldi kerámia Magyarországon (XII.—XVI. század). Budapest régiségei XVI, 147 atd.
- HOLLHÜBER, A. 1977: Die Reichensteiner Topfermarkensammlung. *Jahrbuch des oberöst Musealvereins* 122 Bd., 83—120.
- HOLZER, H. 1967: Bericht über geologische Arbeiten im Gips- und Graphitbergbau. In: *Berg- und Hüttenmännische Monatshefte* 6, 182—184.
- JIRKOVSKÝ, R. 1957: Prubiřské umění. *Přírodní vědy ve škole* 27, č. 4, 143—144.
- KUKA, P. 1984: Zvolenské hrnčiarstvo. *Slovenský národopis* 32.
- KIES, A. 1976: Mittelalterliche Töpfermarken. Ein Beitrag zur Terminologie und Verbreitung. *Unsere Heimat*, 47, Heft 3, 129—150.
- MÜLLER, J. 1935: Ueber die Herstellung von Graphitschmelztiegeln. *Berichte der Deutsche Keramischen Gesellschaft*, Band 16, 410—420.
- PITTIONI, R. 1977: Passauer Schwarzhafnerei in Österreich. Ein Beitrag zum Keramikhandel des 15. bis 17. Jahrhunderts. *Anzeiger Wien* 114, 93—130, Abb. 1—12.
- RICHLY, J. 1889: Gewisse grosse Graphitgefässe. *MAG* 19, 194—197.
- RUPRECHTSBERGER, E. M. 1979: Die Töpfermarken auf schwarz- und weisshafnerkeramik aus dem Stadtmuseum Linz. *Jahrb. des Oberöst. Musealvereins*. Linz, 124 Bd., 49—66.
- UNGER, J. 1970: Rakouská značkovaná keramika na jižní Moravě. *Jižní Morava*, sv. 6, 61—65.
- VALLASEK, A. 1970: Stredoveká kolkovaná keramika z Bratislavy. *Študijné zvesti AÚ SAV, Nitra*, 243—308.

Zusammenfassung

Die gestempelte Graphit-Keramik aus Banská Štiavnica als Beleg von Handelsbeziehungen

Die gestempelte Graphit-Keramik stellt eine der Arten aus dem Bereich der materiellen Kultur vor, mit deren Hilfe man Handelsbeziehungen im Rahmen des weiteren mitteleuropäischen Raumes illustrieren kann. Dieser Problematik widmeten vor allem Forscher aus Österreich, der Tschechoslowakei, aber auch aus Ungarn Aufmerksamkeit (siehe das Literaturverzeichnis). In der vorliegenden Studie werden Formen beschrieben, die aus der archäologischen Untersuchung des Kammerhofes in Banská Štiavnica in den Jahren 1968–1970 stammen.

Banská Štiavnica, die freie königliche Bergbau-Stadt seit dem 13. Jahrhundert, hatte seit Anfang des Schürfens einen königlichen Statthalter als Verwalter der Bergwerke und einen königlichen Metallprüfer (Probier). In das 13.–14. Jahrhundert datierte Funde technischer Graphit-Keramik aus der Lokalität Staré mesto in Banská Štiavnica sind nicht gestempelt. Die Lokalität Staré mesto, wo die Fundamente einer mittelalterlichen Burg und technische Objekte freigelegt werden, hält der Verfasser für den Sitz der erwähnten königlichen Beamten im 13.–15. Jahrhundert. Seit dem 16. Jahrhundert wurde zu diesem Sitz das Objekt des Kammerhofes, aus dem die präsentierte technische Keramik stammt Abb. 1. Ihre zeitliche Einreihung kann man in das 15.–18. Jahrhundert vornehmen.

Als ältester Typ des bei der technischen Keramik im Kammerhof verwendeten Stempels läßt sich das Motiv eines Kreuzes mit Kalken ansehen (Abb. 1: 2). Die Stempel mit Monogramm auf den Böden der Graphit-Tiegel und -Tiegelchen, wo im ovalen Feld der Marke ein arabischer Vierer mit dem Monogramm der Buchstaben KM, CK, WC, IR oder die Abkürzung WF in einem Kreisfeld erscheinen, wurden auf dem Gebiet des heutigen Österreich hergestellt; so besitzen z. B. die Stempel mit dem Monogramm KM ihre genaue Parallele im österreichischen Altenfeld oder Linz (R. Pittioni, 1977, Abb. 8: 9; 9: 23). Ein lebhafter administrativer und geschäftlicher Kontakt existierte zwischen dem Herrscher und den Bergbau-Städten besonders seit der Mitte des 16. Jahrhunderts, was auch die quantitative Vertretung der Graphit-Keramik in Banská Štiavnica beweist.

Abbildung:

Abb. 1. Banská Štiavnica-Kammerhof, Bez. Žiar nad Hronom. Auswahl von Stempeln auf der Graphit-Keramik M 1 : 1. Zeichnung des Autors.

